

વીર સંવત ૨૪૯૨, અષાઢ સુદ ૨, સોમવાર

તા. ૨૦-૦૬-૧૯૬૬

ગાથા-૩૨ થી ૩૪ પ્રવચન નં. ૧૩

પુણ્ય-પાપ સંસાર છે, એમ બતાવે છે. એના પહેલા ૩૧ (ગાથામાં) આવ્યું હતું ને? વ્યવહાર ચારિત્ર નિરર્થક છે, એટલું કહ્યું હતું. આત્માના દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર વિના એકલા એ વ્યવહાર તપ એ બધા અકૃતાર્થ છે. એ કંઈ કાર્ય નથી, નિરર્થક છે, એમ ૩૧માં કહ્યું હતું. આમાં આગળ છે, એના પહેલાં ૩૦માં પણ નિશ્ચય-વ્યવહાર સાથે કહ્યા હતા. જ્યાં નિર્મળ આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિ હોય ત્યાં વ્રતાદિ નિમિત્તરૂપે હોય છે, સાથે હોય છે એમ ત્યાં ૩૦ માં સિદ્ધ કર્યું છે. ૨૯ માં એમ કહ્યું હતું કે, વ્રતાદિ મોક્ષમાર્ગ નથી, એમ કહ્યું હતું. મોક્ષમાર્ગ નથી. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપાદિના પરિણામ એ મોક્ષમાર્ગ નથી, એમ કહ્યું હતું. સમજાણું? ૨૮ માં શું કહ્યું હતું? ૨૮ માં 'ત્રિલોકપૂજ્ય જિન આત્મા જ છે.' આ આત્મા જ ત્રણલોકમાં આત્માને આદરણીય અને મોક્ષનું કારણ છે. પછી એ કહ્યું કે, એ સિવાયના વ્રતાદિ બધાં નિરર્થક છે, નિરર્થક એટલે મોક્ષમાર્ગ નથી એટલું ૨૯ માં કહ્યું. ૩૦ માં બે સાથે હતા. શુદ્ધ ચૈતન્યની દૃષ્ટિ, અનુભવ અને વ્રતાદિના પરિણામ સાથે હતા. ૩૧ માં કહ્યું કે, એ વ્યવહાર ચારિત્ર અકૃતાર્થ છે. અકૃતાર્થ એટલે અકાર્ય છે. એમાં કાંઈ કાર્ય નથી. એટલું કહીને હવે એનું ફળ અહીં ૩૨ માં બતાવે છે.

પુણિ પાવઙ્ગ સગ્ગ જિત્ત પાવઙ્ગ ણરયણિવાસુ।

વે છંડિવિ અપ્પા મુણ્ણ તત્ત લલ્લઙ્ગ સિવવાસુ।।૩૨।।

જવ પુણ્યથી તો સ્વર્ગ પામે. વ્યવહાર વ્રતાદિથી સ્વર્ગ પામે, એમ સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ? દયા, દાન, વ્રતાદિના પરિણામ, શીલ, સંયમ એ બધા ભાવ સ્વર્ગનું કારણ છે એટલે કે સંસારનું કારણ છે, એમ કહ્યું. અને 'પાવઙ્ગ ણરયણિવાસુ' પાપથી નરકમાં નિવાસ થાય છે, નરકમાં જાય છે. એ સંસાર (છે). બેય સંસાર છે. પાપથી નરકમાં અને પુણ્યથી સ્વર્ગમાં (જાય). બેય સંસાર છે, એમાં ક્યાંય આત્મા આવ્યો નહિ, એમાં ક્યાંય મોક્ષ ન આવ્યો. સમજાણું કાંઈ? એ સંસાર બધો દુઃખરૂપ જ છે. સંસાર વળી સુખરૂપ કેવો? લોકોને વ્યવહારથી એમ લાગે કે, આ પુણ્ય કર્યાં (તો) સ્વર્ગ મળ્યું, આ શેઠાઈ મળી, પૈસા મળ્યા. એ બેય છે તો સંસાર, બેય ભાવે મુક્તિ નથી. એમ ચોખ્ખી વાત કરી નાખી. કમે કમે લેતાં (કહી દીધું). સંસાર મીઠો છે? હૈં? સંસાર એટલે ઝેર. ભગવાનઆત્મા અને મુક્તિ એટલે અમૃત. એને માટે અહીંયાં ખુલાસો કર્યો છે.

‘છંડિવિ અપ્પા મુણ્ણ’ દેખો! શુભ-અશુભ ભાવ છોડીને, રુચિ છોડીને, આશ્રય છોડીને

‘અપ્પા મુણ્ણ’ આત્માને અનુભવે. આત્મા આનંદ, જ્ઞાનસ્વરૂપને અનુભવે, એના સન્મુખ થઈને એનો આશ્રય લઈ અને એનો અનુભવ કરે તો ‘લભ્મિ સિવવાસુ’. લ્યો! નરકવાસુ હતું. નિવાસ. આમાં શિવવાસ (કહ્યું). મોક્ષપર્યાયને પામે. નિર્મળ અવસ્થાને પામે. કહો, ‘લભ્મિ સિવવાસુ’. શિવમહેલમાં વાસ આવે. એમ કહ્યું. શિવરૂપી મહેલ આત્માની મુક્તદશા. પરમાનંદરૂપી દશા. એ પુણ્ય-પાપને છોડીને આત્માનો અનુભવ કરે તો મુક્તિ પામે. પુણ્યની ક્રિયાકાંડથી કંઈ મુક્તિ-બુક્તિ નથી. છતાં એને બતાવ્યું ખરું કે નિશ્ચય હોય ત્યાં આવો વ્યવહાર હોય છે. સાથે બતાવવા કારણે. પણ પહેલો વ્યવહાર હોય અને પછી નિશ્ચય હોય, એમ નથી કહ્યું કાંઈ. સમજાણું કાંઈ? એકલો વ્યવહાર તો નિરર્થક કહ્યો, અકૃતાર્થ કહ્યો. એમાં કાંઈ ખોટું કરે છે? સંસારનું કારણ છે. અહીંયાં સંસાર સીધો બતાવ્યો. એકલો વ્યવહાર દયા, દાન, વ્રતાદિના પરિણામ (એ સંસાર છે). (પહેલા) નિમિત્ત તરીકે કહ્યું હતું, નિશ્ચય હોય તો. આત્માનો શ્રદ્ધા સ્વભાવ આદિ નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ્યો તો એવા વ્યવહારને નિમિત્ત તરીકે કહેવાય, પણ એકલો વ્યવહાર તો સંસારનું જ કારણ છે. એ છે તો એકલું બંધનું કારણ. નિશ્ચય સાથે રહેલો વ્યવહાર. પણ એને નિમિત્ત તરીકે કહીને, શુદ્ધિની વૃદ્ધિ આગળ થઈ છઠ્ઠી ભૂમિકાએ હતી તેથી કહ્યું કે, એ બે હોય તો મુક્તિને પામે, એમ કહ્યું હતું. બેથી થાય છે એમ કહેવાય છે ને? થાય છે તો એકથી, પણ આનાથી થાય એમ કહેવામાં આવે. કહો, સમજાણું આમાં? મોટા વાંધા આમાં, લ્યો! એકલો કહે, નહિ. ચોથેથી સાતમા સુધી તો વ્યવહાર રત્નત્રય જ હોય, અહીં કહે કે, વ્યવહાર રત્નત્રય બંધનું કારણ (છે), એકલા હોય તો એને નિરર્થક કહેવામાં આવે છે. નિમિત્ત પણ નહિ, નિમિત્ત પણ નહિ. નિમિત્ત તો અહીં ઉપાદાન આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાંતિ, સ્વઆશ્રય ચૈતન્યનો અનુભવ હોય તો એવા ભાવને નિમિત્ત તરીકે કહેવાય. નૈમિત્તિક હોય તો નિમિત્ત કહેવાય ને? વસ્તુ ન હોય ને નિમિત્ત કોને કહેવું?

અહીં નિમિત્તનું ફળ કીધું. એકલું નિમિત્ત હોય, દયા, દાન, વ્રતાદિ, પૂજા, ભક્તિના પરિણામ (હોય) તો સ્વર્ગમાં જાય અને આ પાપના પરિણામ હિંસા, જૂઠું, ચોરી (હોય તો) નરકમાં જાય. આ બેય છોડે તો શિવમહેલમાં જાય. કહો, સમજાણું? બેય કર્મ સંસાર અને ભ્રમણનું કારણ છે. લ્યો ઈ વાતમાં ઠીક લાગે છે. પુણ્યકર્મ.. છે ને? આપણે પુણ્ય અધિકારમાં આવે છે. ‘શાતા વેદનીય, શુભ આયુષ્ય, શુભ નામ અને ઉચ્ચ ગોત્ર છે, એનો બંધ પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયાભાવ,..’ દયાભાવથી કરે છે. શાતાવેદનીયનો બંધ, શુભ આયુષ્ય, શુભ નામ, ઉચ્ચ ગોત્ર એ આપણે પુણ્ય અધિકારમાં આવે છે. એ દયાભાવ, આહાર, ઔષધ, અભય અને વિદ્યા દાન, એ ચાર પ્રકારનું દાન આપે તો શાતા વેદનીય આદિ બાંધે છે. શાતા વેદનીય, શુભ આયુ એ.

‘શ્રાવક અને મુનિનું વ્યવહાર ચારિત્ર..’ એ શ્રાવક અને મુનિના વ્યવહાર ચારિત્ર પણ

પુણ્યબંધનું કારણ છે. ઇ વાતમાં ઠીક ઠીક ખુલાસો કર્યો છે. નિમિત્ત આવે ત્યાં વળી જરી ગોટો વાળે છે. નિમિત્ત મેળવવું એવું આવે છે. સમજાણું? જુઓ! અહીં તો કહે છે કે, ‘ક્ષમાભાવ, સંતોષ, સંતોષપૂર્વકનો આરંભ, અલ્પ મમત્વ, કોમળતા, સમભાવે કષ્ટસહન, મન વચન કાયાનું સરળ કપટરહિત વર્તન, પરગુણપ્રશંસા, આત્મદોષોની નિંદા, નિરભિમાનતા, આદિ શુભ ભાવોથી થાય છે.’ એ બધા શુભભાવથી થાય છે અને શુભભાવ સ્વર્ગનું કારણ છે. જુઓ! આમાં તો ક્ષમાને નાખ્યું. ક્ષમા કરું છું, એવો વિકલ્પ છે ને? બધો શુભભાવ લીધો છે. સમજાણું? સંતોષ, સંતોષપૂર્વક આરંભ અથવા અલ્પ આરંભ, મંદ રાગ એ બધા શુભભાવ છે. એનાથી શાતા વેદનીય આદિ બંધાય. શુભઆયુ કીધું ને માથે?

અશાતાવેદનીય એ અશુભભાવથી બંધાય. અશાતાવેદનીય, અશુભ આયુ, અશુભ નામ, નીચ ગોત્ર, જ્ઞાનાવરણીય ચાર કર્મ, એ પાપકર્મ. ‘તેમનો બંધ જ્ઞાનના સાધનમાં વિઘ્ન કરવાથી,...’ જ્ઞાનમાં વિઘ્ન કરવાથી, ‘દુઃખિત અને શોકાકુળ થવાથી,...’ શોક કરવાથી ‘રુદ્ધન કરવાથી, બીજાને કષ્ટ પહોંચાડવાથી, પરનો ઘાત કરવાથી સાચા દેવ-ગુરુ-ધર્મની નિંદા કરવાથી, તીવ્ર કષાય કરવાથી, અન્યાયપૂર્વક આરંભ કરવાથી, ઘણી મૂર્છા (મમતા) રાખવાથી, કપટપૂર્વક આચરણ કરવાથી,...’ કપટથી આચરણ અને વર્તન કરવાથી. કહો, સમજાણું? ‘મન-વચન-કાયાને વક્ર રાખવાથી, ઝઘડા કરવાથી,...’ એ બધી વાત નાખી (છે), શાસ્ત્રમાં હોય ને? ‘પરનિંદા અને આત્મપ્રશંસાથી, અભિમાન કરવાથી, દાનાદિમાં વિઘ્ન નાખવાથી, બીજાનું બૂરું ચિંતવવાથી, કઠોર અને અસત્ય વચનથી અને પાંચ પાપોમાં વર્તન કરવાથી થાય છે.’ લ્યો! શું એનાથી થાય? અશાતા વેદનીય બંધાય, અશુભ આયુ બંધાય, અશુભ નામ બંધાય અને નીચ ગોત્ર બંધાય. બંધાય. અબંધ થાય નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘વ્રત, તપ, શીલ, સંયમના પાલનમાં શુભ રાગ થાય છે,...’ લ્યો! છે ને? મોક્ષનું કારણ એક શુદ્ધઉપયોગ છે, બીજું કોઈ કારણ નથી. એક સીઢી નાખી છે પણ મેળ નથી. આ બાજુમાં સીઢી નાખી છે. વ્યવહારને સીઢી (તરીકે) રાખી છે. ‘જેમ મેડી ઉપર પહોંચ્યા પછી પગથિયાને કોણ યાદ કરે છે? પગથિયાં તો ઉપર આવવા માટે નિમિત્ત હતાં.’ એ અહીં સીઢી-ફીઢી છે જ નહિ. એ તો એક છે ખરું, એટલી વાત. ન્યાં નિમિત્ત આવી ગયું. ત્યાં ગોટો વાળ્યો. સીઢી-ફીઢી નથી, એ તો એક છે, એટલી વાત. એને છોડીને અને તે પણ અહીં નિશ્ચય હોય છે ત્યારે એવો વ્યવહાર હોય છે અને એ પણ એના વિનાનો હોય છે. સમજાણું? વ્યવહાર વિનાનો નિશ્ચય હોય છે. આત્માને આશ્રયે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાંતિ (પ્રગટ્યા એ) વ્યવહાર વિનાનો હોય છે. વ્યવહાર છે માટે અહીં આવે છે, એમ નથી. સીઢી-ફીઢી નથી. કહો, સમજાણું? ‘સમયસાર’નો થોડો આધાર આપ્યો છે. શુભકર્મને સુશીલ કેમ કહીએ? એમ. એ પાઠની વાત છે. બન્ને જીવને બાંધે છે, અશુભ અને શુભ બેય બાંધે. એ તો ‘સમયસાર’ની ગાથા આપી.

નિશ્ચય ચારિત્ર જ મોક્ષનું કારણ છે.

વચ્ચત્ત સંજમુસીલ જિય ઇય સવ્વઙ્ગ વવહારુ.

મોક્ષહ કારણ એક્ક મુણિ જો તદ્દલોયહુ સારુ. ૧૩૩.

વ્રત-તપ-સંયમ-શીલ જે, તે સઘળાં વ્યવહાર;

શિવકારણ જીવ એક છે, જે ત્રિલોકનો સાર. ૩૩.

અન્વયાર્થ :- (જિય) હે જીવ! (વચ્ચત્ત સંજમુસીલ ઇય સવ્વઙ્ગ વવહારુ) વ્રત, તપ, સંયમ, શીલ એ બધું વ્યવહાર ચારિત્ર છે (મોક્ષહ કારણ એક્ક મુણિ) મોક્ષનું કારણ એક નિશ્ચય ચારિત્રને જાણો. (જો તદ્દલોયહુ સારુ) તે જ ત્રણ લોકમાં સાર વસ્તુ છે.

૩૩. ‘નિશ્ચય ચારિત્ર જ મોક્ષનું કારણ છે.’ લ્યો! આત્માને આશ્રયે વીતરાગતા પ્રગટ થાય એ એક જ મોક્ષનું કારણ છે. વ્યવહાર ચારિત્ર તે બંધનું કારણ છે. અત્યારે આ મોટા વાંધા, ઝઘડા (ચાલે છે). ઓલો કહે, વ્યવહાર ચારિત્ર પહેલો મોક્ષનો માર્ગ છે. પંચ મહાવ્રત ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ શું કરવા પાળ્યા? એમ કહે છે. ક્યાં પાળ્યા હતા? હતા. નિમિત્તરૂપે હતા એને બંધનું કારણ જાણીને એ હેય જાણતા (હતા). ખરેખર તો આત્મા ‘વચ્ચત્ત સંજમુસીલ જિય ઇય સવ્વઙ્ગ વવહારુ’ લ્યો! એ બધો વ્યવહાર છે. ‘સવ્વઙ્ગ વવહારુ મોક્ષહ કારણ એક્ક મુણિ જો તદ્દલોયહુ સારુ’ દેખો! એ વ્યવહાર મોક્ષનું કારણ નથી એમ સિદ્ધ કરે છે. છે ને એમાં? શબ્દ છે?

‘હે જીવ! વ્રત,...’ પંચ મહાવ્રત, બાર વ્રત. ‘તપ,...’ પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સજ્જાય વગેરે. સજ્જાય આદિ બધું, હોં! ‘સંયમ,...’ છ કાય જીવને ન મારવા આદિ. ‘શીલ,...’ કષાય મંદ અથવા શરીરનું બ્રહ્મચર્ય. ‘એ બધું વ્યવહાર ચારિત્ર છે.’ એમ કરીને એને મોક્ષનું કારણ ન કહ્યું. એક વ્યવહાર છે, એમ કહ્યું. એ વ્યવહાર ચારિત્ર છે, એમ કહ્યું.

‘મોક્ષહ કારણ એક્ક’ લ્યો! ‘મોક્ષનું કારણ એક નિશ્ચય ચારિત્રને જાણો.’ વ્યવહારને મોક્ષનું કારણ ન કહ્યું. શું વાંચતા હશે? આમાં મોટા ઝઘડા (ચાલે છે). ‘સોનગઢ’ એકાંત કરે છે, ‘સોનગઢ’ એકાંત કરે છે. વ્યવહારથી કાંઈ લાભ ન થાય એમ માને છે. એમ ઈ કહે છે. આ આચાર્ય શું કહે છે? ‘વચ્ચત્ત સંજમુસીલ જિય ઇય સવ્વઙ્ગ વવહારુ’ એમ કહ્યું કે, એ વ્યવહાર છે. છે, એમ કીધું. પણ મોક્ષનું કારણ તો નિશ્ચય આત્માનો આશ્રય કરવો તે જ છે. સમજાણું? ત્રણલોકમાં સાર વસ્તુ હોય તો મોક્ષનું કારણ એક નિશ્ચય ચારિત્ર જાણો. ભગવાનઆત્મા, એનું સમ્યગ્દર્શન, એનું સમ્યગ્જ્ઞાન તો છે જ. અહીં તો ઉત્કૃષ્ટ વાત લેવી છે ને? એ સહિત સ્વરૂપમાં આશ્રય કરીને સ્થિરતા, વીતરાગતા, નિર્વિકલ્પ શાંતિની

ઉગ્રતા (પ્રગટે) એ નિશ્ચય ચારિત્ર. એ ત્રણલોકમાં સાર છે. સાર જ વીતરાગતા છે. ચારિત્ર સાર છે. કહો, સમજાણું? એ મોક્ષનું કારણ તો એક નિશ્ચય આત્માનું ચારિત્ર છે. વ્યવહાર ચારિત્ર છે એમ સિદ્ધ કર્યું પણ મોક્ષનું કારણ નથી. એક કીધું. ‘મોક્ષહ કારણ એક’, બે નહિ. આ ‘ટોડરમલ’ પણ એમ કહે છે. મોક્ષકારણ બે નથી. બેનું કથન છે. બે માને કે મોક્ષમાર્ગ બે છે અને બેય ઉપાદેય માને તો ભ્રમ છે, ભ્રમણા છે, એમ કીધું. ત્યારે ઓલા કહે, બે સરખા ન માને એને ભ્રમણા છે. લ્યો, આમાં ક્યાં અથડામણ થઈ? ‘ટોડરમલ’ની સાથે વિરોધ. અને જે વાત કાળલબ્ધિની એને ઠીક પડે એ વળી ‘ટોડરમલ’માંથી લ્યે. જુઓ! કાળલબ્ધિ કાંઈ વસ્તુ નથી (એમ કહ્યું છે). અરે...! કઈ અપેક્ષાએ કહેવા માગે છે? કાળલબ્ધિ તો બરાબર જે સમયે જે પર્યાય કાળનો છે તે તો ત્યારે જ છે. સમજાણું? પણ તે કોઈ નવી ચીજ નથી. એ તો સ્વભાવનો પુરુષાર્થ કર્યો તે સમયે કાળલબ્ધિ પાકી છે, આ કાળ પાક્યો, એમ જાણ્યું છે, બસ! એ વાત લીધી અને આ વાત છોડી દીધી.

‘ટોડરમલજી’ કહે છે, વ્યવહાર અને નિશ્ચય બે માર્ગ છે? કથન છે, બે માર્ગ નથી. તેમ બેય ઉપાદેય નથી. બેય આદરણીય નથી. આદરણીય તો એક જ છે, ખરેખર માર્ગ તો એક જ છે. ઇ અહીં કહે છે, જુઓ! આ શાસ્ત્રમાં શું આધાર છે? યોગીન્દ્રદેવનો ‘મોક્ષહ કારણ એક’ આત્માની પવિત્ર વીતરાગ દશા અને કેવળજ્ઞાન, એને પામવાને એક જ કારણ—આત્માના આશ્રયથી જ ચારિત્ર પ્રગટ થાય. વ્યવહાર વ્રત, નિયમના, વિનય, ભક્તિ આદિના ભાવ તો પરાશ્રિત ભાવ છે. પરાશ્રિત ભાવ વ્યવહાર છે એમ કીધું, સિદ્ધ કર્યું, હોય છે. પૂર્ણ વીતરાગ ન હોય (ત્યાં) એવો વ્યવહાર હોય છે, પણ એ વ્યવહાર (હેય છે). બીજી ભાષાએ કહ્યું કે, ત્રણ લોકમાં સાર આ છે. ઓલો વ્યવહાર સાર નથી, એમ કહ્યું. હૈં?

મુમુક્ષુ :- અનાદિકાળથી વ્યવહારમાં ઊભો છે.

ઉત્તર :- ઊભો છે, ઊભો રાખીએ નહિ. છે તે જણાવ્યો. પડખે ઊભો રાખ્યો, એમ કહે છે. બે-ત્રણ બોલથી તો ચાલ્યું આવે છે. ૨૮ (ગાથાથી) ચાલ્યું નથી આવ્યું? કીધા ને? આ કમ લીધો ને? ૩૦માં એકસાથે કહ્યું, ૩૧માં નિરર્થક કહ્યું, ૩૨માં ફળ કહ્યું. ઓલામાં નિરર્થક કહ્યું હતું, આમાં ફળ કહ્યું, છે એનું ફળ સંસાર છે. સમજાય છે? જુઓ! કમસર બધું લીધું છે, બરાબર લીધું છે. ૨૮માં એમ લીધું, ત્રિલોકપૂજ્ય આત્મા લીધો હતો, પછી ૨૯ માં ન્યાંથી એમ લીધું કે એ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ નથી. મિથ્યાદષ્ટિના વ્રતાદિ મોક્ષમાર્ગ નથી, એમ કહ્યું હતું. નથી એટલેથી અટકાવ્યું નહિ, કેમકે જ્યાં સુધી આત્માનો અનુભવ ન કરે ત્યાં સુધી આ બધાં મોક્ષમાર્ગ નથી એમ કહીને ૩૦ માં એમ કહ્યું કે, બે સાથે હોય છે. વાત સિદ્ધ કરી. આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાંતિથી સાધે છે ત્યારે એવો સંયુક્ત વ્યવહાર સાથે હોય છે. એમ કરીને જ્ઞાન કરાવ્યું. પછી અહીં ઊડાડી દીધું. એકલો વ્યવહાર (નિરર્થક છે). આ નિશ્ચય હોય તો એને નિમિત્તપણું લાગુ પડે છે, નહિતર તો

એકલો વ્યવહાર અકૃતાર્થ છે, કાંઈ કાર્ય કરતું નથી. આત્માનું કાંઈ કાર્ય કરતું નથી, એમ. ત્યારે કરે છે શું? કે, સંસાર. ૩૨ માં ખુલાસો કર્યો. હેં?

મુમુક્ષુ :- હોય છે એમ ઊભો રાખ્યો છે.

ઉત્તર :- ઊભો રાખ્યો છે (એટલે) જણાવ્યો છે, એમ. ઊભો રાખ્યો એટલે? છે એમ જણાવ્યું. ઊભો રાખ્યો એટલે છે, એમ. (એની) કિંમત નહિ, એ છે એને જણાવ્યો. વ્યવહારે અનુકૂળતા, વ્યવહારે અનુકૂળતા, હોં! નિશ્ચયથી પ્રતિકૂળ છે. વ્યવહારે અનુકૂળ (એવા) કષાયની મંદતા, શુભરાગના એવા ભાવ હોય છે, બરાબર સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનો વિનય પણ વ્યવહાર છે. એ વિનય હોતો નથી? નિશ્ચય હોય ત્યાં એવો વિનય, સજ્જાય, શાસ્ત્રની સ્વાધ્યાય, એવો ભાવ હોય છે પણ એનું ફળ પુણ્યબંધ છે, સ્વર્ગ ફળ છે. સમકિતીને એનું ફળ સ્વર્ગ છે, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- મોક્ષનું કારણ નથી.

ઉત્તર :- નથી. કીધું ને? ‘મોક્ષહ કારણ એક’. આ સાર છે, ત્રણલોકમાં સાર છે. (વ્યવહાર) ત્રણલોકમાં સાર છે જ નહિ. આહાહા..!

આ તો ‘યોગસાર’ છે. ‘યોગસાર’ એટલે સ્વરૂપની એકાગ્રતાના જોડાણનો સાર. મોક્ષમાર્ગનો સાર. મોક્ષમાર્ગ આ એક જ છે, એમ કહ્યું. આ ‘યોગસાર’. સમજાણું કાંઈ? ‘યોગસાર’ એટલે આત્મા શુદ્ધ પરમાનંદની મૂર્તિ એની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને રમણતા એ એક જ ‘યોગસાર’ (છે). ‘યોગસાર’ એક જ મોક્ષનો માર્ગ છે. આ ‘યોગસાર’માં ઇ કહેવાણું. સમજાણું કાંઈ? ઠીક, થોડો થોડો અર્થ એણે કર્યો છે.

‘ત્રણ લોકમાં સાર વસ્તુ મોક્ષ છે જ્યાં આત્મા પોતાનો સ્વભાવ પૂર્ણપણે પ્રગટ કરી લે છે, કર્મબંધથી મુક્ત થઈ જાય છે, પરમાનંદનો નિત્ય ભોગ કરે છે. શું મોક્ષનો ઉપાય પણ ત્રણ લોકમાં સાર છે?’ એમ. મોક્ષ સાર કીધો ને? તો એનો ઉપાય પણ ત્રણલોકમાં સાર છે. ઉપાય કોણ? કે, ચારિત્ર. ચારિત્ર એટલે દર્શન, જ્ઞાન સહિત સ્વરૂપમાં રમણતા તે. ઓલા કહે, ચારિત્ર એટલે આ વ્રતાદિ ચારિત્ર. એ નહિ. સમજાણું? ‘એ ઉપાય પણ પોતાના જ શુદ્ધાત્માનું સમ્યક્ શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને તેમાં જ આચરણ છે. નિશ્ચય રત્નત્રયરૂપ સ્વસમય, સ્વરૂપ સંવેદન અથવા આત્માનુભવ છે.’ ત્રણની એક વ્યાખ્યા. આત્માના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને રમણતા એ નિશ્ચય રત્નત્રય કહો, સ્વસ્વરૂપ સંવેદન કહો કે આત્માનો અનુભવ કહો.

‘આ જ એક એવો નિયમરૂપ ઉપાય છે.’ દેખો! એકમાંથી કાઢ્યું. ‘આ જ એક એવો નિયમરૂપ ઉપાય છે, જેવું કાર્ય કે સાધ્ય હોય છે તેવું જ તેનું કારણ અથવા સાધન હોય છે.’ કાર્ય નિર્મળ તો એનું સાધન પણ નિર્મળ. ઓલા વ્રતાદિ છે એ તો મલિનભાવ છે. સમજાણું? સાધન મલિન અને સાધ્ય નિર્મળ, એ કાંઈ યથાર્થ ઉપાય નથી. સમજાણું? ‘એક

એવો નિયમરૂપ ઉપાય..’ પરમ પવિત્ર મોક્ષદશા, એનું કારણ પણ પવિત્રતાના પરિણામ નિશ્ચય સ્વસંવેદન, નિશ્ચય રત્નત્રય એ એક જ ઉપાય છે, બીજો કોઈ ઉપાય છે નહિ. કહો, સમજાણું?

‘વ્યવહાર ચારિત્ર કરવામાં આવે છે તે માત્ર વ્યવહાર છે, નિમિત્ત છે. જો કોઈ વ્યવહાર ચારિત્ર જ પાળે તો ભ્રમ છે. તે નિર્વાણનું સાધન કરતો નથી.’ એકલા પંચ મહાવ્રતાદિ પાળે, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળે બાળવ્રત પાળે તો એનાથી મુક્તિ નથી. (મુક્તિ માને તો) ભ્રમ છે. ‘ટોડરમલજી’એ એવું નાખ્યું. નિર્વાણનું સાધન છે નહિ. લ્યો! ‘મન-વચન-કાયાની ક્રિયાને મોક્ષનો ઉપાય ન જાણ.’ હમણાં મોટી ચર્ચા આવી છે. એ..ઈ..! દેવાનુપ્રિયા. આ મન-વચન-કાયાની ક્રિયાથી મોક્ષ નથી, એમ અહીં ‘સોનગઢ’વાળાએ લખ્યું છે ને? ઓલા ૨૧ ઉત્તરમાં. તો કહે, નહિ. ખોટી વાત છે. મન-વચન-કાયાની ક્રિયા મોક્ષમાર્ગ છે. ક્રિયા હજી, હોં! ઓલા પરિણામ ને યોગ નહિ. આહાહા..! મન-વચન-કાયા યોગઃ. એની ક્રિયા તે યોગ કલ્પો છે, પણ યોગ એટલે કંપન થાય છે એ. અંદર કંપન થાય એ યોગ છે. ઓલી બહારની ક્રિયા તો નિમિત્ત છે. મન, વચન ને કાયાના પુદ્ગલો તો જડ છે, એમાં પ્રદેશ કંપે છે તે યોગ છે અને એ યોગ બંધનું કારણ છે. એ યોગ બંધનું કારણ છે. એ કંઈ મોક્ષનું કારણ નથી. જુઓ! અહીં ચોખ્ખું લીધું, જોયું? આ ‘શીતલપ્રસાદજી’ને ઊડાડે. એણે પણ વાંચ્યું નહોતું ને? પોતાને આખો ઊડાડ્યો એનું એને ભાન ન મળે. આહાહા..!

‘વ્યવહાર ચારિત્રને વ્યવહાર માત્ર સમજ.’ છે ને? ‘નિશ્ચય ચારિત્ર વિના તેનાથી મોક્ષમાર્ગમાં કોઈ લાભ નથી. મુનિનો કે શ્રાવકનો વ્યવહાર સંયમ બરાબર રીતે શાસ્ત્રાનુસાર પાળીને પણ એવો અહંકાર ન કર કે, હું મુનિ છું...’ વ્યવહારથી પાંચ મહાવ્રત પાળીને કહે, હું મુનિ છું. વ્યવહારથી પાળીએ છીએ, હું મુનિ છું, હું ક્ષુલ્લક છું. એ વ્યવહારનું અભિમાન છે, એમ કહે છે. પંચ મહાવ્રત, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળે, બાર વ્રત પાળે તો કહે, અમે શ્રાવક છીએ, અમે મુનિ છીએ, અમે બ્રહ્મચારી છીએ, ધર્માત્મા ગૃહસ્થ છીએ.

‘એમ કરવાથી તેના વેશ અને વ્યવહારમાં જ મુનિપણું અથવા ગૃહસ્થપણું માની લીધું તે ઠીક નથી.’ વ્યવહારનું પાળવું એ તો અભિમાન છે, મિથ્યાત્વ છે, રાગ છે એમ કહે છે. રાગ પાળે અને એમ કહેવું કે, અમે મુનિ છીએ. રાગ એ મુનિપણું છે? વ્યવહારના વ્રતાદિ મુનિપણું છે? બંધનું કારણ છે. શું કહેવું? એ ધૂળનું કારણ છે. આ નિશ્ચય વસ્તુ નથી તો એકલો વ્યવહાર બંધનું કારણ છે, એમ માનવું જોઈએ. બાર વ્રત પાળે, પંચ મહાવ્રત પાળે.. સમજ્યા ને? આગમ પ્રમાણે શુભ ક્રિયા આદિ કરે અને માને કે અમે સાધુ છીએ, શ્રાવક છીએ તો મૂઢ છે, કહે છે. વ્યવહારની ક્રિયામાં મુનિપણું, શ્રાવકપણું ક્યાંથી આવ્યું? સમજાણું? એ તો પુણ્યબંધનું કારણ છે.

‘શુદ્ધાત્માનુભવ જ મુનિપણું છે, તે જ શ્રાવકપણું છે, તે જ જિનધર્મ છે એમ સમજીને જ્ઞાનીએ શરીરાશ્રિત ક્રિયામાં અહંકાર ન કરવો જોઈએ.’ કેટલાક અર્થ તો ઠીક કર્યા છે.

મુમુક્ષુ :- ચોથા ગુણસ્થાને અનુભવ થાય છે.

ઉત્તર :- હા, થાય છે ને, શ્રાવકને અનુભવ થાય છે. એ તો પહેલા જ લખે છે.

આત્માના સમ્યગ્દર્શનમાં સ્વરૂપાચરણ રૂપ અનુભવ, એક જ મોક્ષનો માર્ગ ચોથેથી શરૂ થાય છે. જેટલા વ્યવહારના વિકલ્પો આ બધા હોય, એ તો વાત કરી, એ હોય છે. પૂર્ણ નથી તો હોય. પણ એમાં અહંકાર કરવો કે આ મારા, અભિમાન કર્યું કે, અમે કરીએ છીએ. વિકારને અમે કરીએ છીએ એમ માનવું તો નિર્વિકારી ચીજ તો આખી રહી ગઈ. સમજાણું? અહંકાર ન કરવો. ‘ભાવપાહુડ’નો દાખલો મૂક્યો છે. હૈં?

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચયની આંગળી ઝાલીને ચાલે છે.

ઉત્તર :- બિલકુલ આંગળી ઝાલીને ચાલતો નથી. નિશ્ચય છે તો વ્યવહાર છે એમ નથી અને વ્યવહાર છે તો નિશ્ચય છે એમ નથી. બેય સ્વતંત્ર છે. વ્યવહાર છે તો નિશ્ચય છે એમ નથી. સ્વાશ્રયપણું ભિન્ન છે, પરાશ્રયપણું ભિન્ન (છે), બેય ચીજ સ્વતંત્ર છે. આંગળી ઝાલીને લાવે ને? જુદેજુદા (છે) એમાં આંગળી ઝાલે કોણ?

ખરેખર તો આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન થયું એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આ વ્યવહારથી મુક્ત છે. વ્યવહાર છે ખરો, જેમ પરદ્રવ્ય છે એમ એ છે પણ એનાથી મુક્ત છે, એ મારામાં નથી. આહાહા...! પોતામાં નથી એને કરીને માનવું કે અમે આ મુનિ ને શ્રાવક છીએ (એ) મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, એમ અહીં તો કહે છે. સમજાણું કે નહિ? જે પોતાના સ્વરૂપમાં નથી, સ્વરૂપ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. એની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાંતિ પણ નિર્મળ છે. એમાં વ્યવહાર વ્રતાદિના જે રત્નત્રય કર્યા એ એમાં તો નથી. સમજાણું કાંઈ? સમ્યગ્દૃષ્ટિની દૃષ્ટિ તો આત્મા ઉપર છે. રાગ વ્યવહાર ઉપર છે? આ તો વ્યવહાર ઉપર દૃષ્ટિ છે. વ્યવહાર આચરણ એ અમારી ક્રિયા, અમે સાધુ. અમને સાધુ માનો. અમે મનાવીએ. અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળે. ઈ પાળે તો, અત્યારે તો અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પણ નથી. આ તો અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળતો હોય, પંચ મહાવ્રત હોય, બાર વ્રત હોય તો કહે, અમે મુનિ છીએ. એ મૂઢ છે. વ્યવહારમાં મુનિપણું ક્યાંથી આવ્યું? સમજાણું કાંઈ? એ તો રાગની ક્રિયા છે. રાગની ક્રિયામાં મુનિપણું, શ્રાવકપણું, સમકિતપણું મોક્ષનો માર્ગ ક્યાંથી આવ્યો?

‘જીવવિમુક્કો સર્વઓ દંસણમુક્કો ય હોઈ ચલસવઓ’ દાખલો આપ્યો. ઓલી કોર છેલ્લી ગાથા છે. ‘જીવ રહિત શરીર મડદું છે.’ ‘ભાવપાહુડ’નો ‘મોક્ષ અધિકાર’ છે. ‘કુંદકુંદાચાર્યદેવ’ કહે છે, જીવ રહિત તો બધા મડદાં છે. શરીર. એમ સમ્યગ્દર્શન આત્માના ભાન વિના જીવનું જીવન જ નથી. એ મડદાં છે. આત્મા શુદ્ધ અખંડાનંદની પ્રતીત, અનુભવ વિના એ તારા શુભ આચરણની ક્રિયાઓ બધા મડદાં છે. એમાં જીવન નથી, એમ અહીં તો કહે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

જીવવિમુક્કો સવઓ દંસણમુક્કો ય હોઈ ચલસવઓ।

સવઓ લોયઅપુજ્જો લોઉત્તરયમ્મિ ચલસવઓ।।૧૪૩।।

શું કીધું? જેમ જીવ વિનાનું શરીર જે અપૂજ્ય છે, મડદાં છે એમ ભગવાનઆત્મા ચૈતન્યમૂર્તિ એના સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન વિના એ વ્યવહાર વ્રતાદિ બધાં મડદાં છે અને એ પૂજ્ય છે નહિ. જીવ વિનાનું મડદું જેમ પૂજ્ય નથી એમ સમ્યગ્દર્શન વિનાના એકલા વ્રતાદિ, તપાદિ ક્રિયાકાંડ એ બધાં મડદાં છે. એ લોકમાં અપૂજ્ય છે. આહાહા...! ભારે કરી, ભાઈ!

‘મડદું લોકમાં માનનીય ગણાતું નથી....’ શું કહે છે? ભગવાનઆત્માનું જીવન-કારણ પ્રભુ, કારણજીવ, એનો આશ્રય લીધા વિના, એની દષ્ટિ-જ્ઞાન-ચારિત્ર કર્યા વિના એકલા વ્રત, પંચ મહાવ્રત અને અઠ્યાવીસ મૂળગુણ આદિ આગમ પ્રમાણે પાળે તોય એ બધાં માનનીય નથી. આહાહા...! હેં?

મુમુક્ષુ :- આનો અર્થ તો સ્પષ્ટ છે જ ને!

ઉત્તર :- ઇ સ્પષ્ટતાથી માને ત્યારે ને? તમારી પાસે ચોપડી નથી? આ શાસ્ત્રનો આધાર છે. એ ‘ભાવપાહુડ’ની ૧૪૩મી ગાથા. ‘કુંદકુંદાચાર્યદેવ’નું ‘ભાવપાહુડ’. જુઓ! ગાથા આપી છે ને? આમાં તો ન્યાય, ભાવ શું મૂક્યો? ભાઈ! કે જ્યાં આત્મસ્વભાવ શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને ચારિત્ર શુદ્ધતા નથી ત્યાં એકલા વ્રત, નિયમ આદિ બધાં મડદાં અમાન્ય, અપૂજ્ય છે, મડદાં છે. સમજાણું કાંઈ? એ ગાથાઓ છે. ‘ભાવપાહુડ’ ૧૪૩.

‘આગે સમ્યગ્દર્શનકા નિરૂપણ કરતે હેં, પહિલે કહતે હેં કિ, સમ્યગ્દર્શનરહિત પ્રાણી ચલતા હુઆ મૃતક હૈ.’ ચાલતાં મડદા છે. ચૈતન્યપ્રાણ, ભાવપ્રાણ, આનંદપ્રાણ જેના આત્માના છે એવા પ્રાણની પ્રતીત, જ્ઞાન ને રમણતા પ્રગટ કરી છે એ જીવતો જીવ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? તેથી ૪૭ શક્તિમાં જીવત્વ શક્તિ પહેલી લીધી છે ને? જીવતર શક્તિ ભગવાનઆત્મામાં છે. ચૈતન્ય, દર્શન, જ્ઞાન, સુખ, સત્તા પ્રાણ એવા પ્રાણનો સ્વીકાર થઈને શુદ્ધ ચૈતન્ય શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાંતિ પ્રગટયા છે એને અહીંયાં જીવતો જીવ કહેવાય છે. એ વિનાના એકલા પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, અઠ્યાવીસ મૂળગુણનું પાલન, બાર વ્રતના વિકલ્પ, શરીરનું બ્રહ્મચર્ય પાળવું એવા બધા શુભભાવને તો, (જેમ) જીવ વિનાનું શરીર એમ ચૈતન્ય શુદ્ધ નિશ્ચય વિનાનું એ મડદું છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘જીવવિમુક્કો સવઓ’ ‘લોકમેં જીવરહિત શરીર કો શબ કહતે હેં, મૃતક યા મુરદા કહતે હેં, વૈસે હી સમ્યગ્દર્શનરહિત પુરુષ ચાલતા મડદાં છે.’ ચાલતા મડદાં. ઓલા મડદાં ઉપાડીને ચાલે, આમ. ઠાઠડી, ઠાઠડી કહે છે ને? અહીં તો એ સિદ્ધ કરવું છે કે, ‘મૃતક તો લોકમેં અપૂજ્ય હૈ, અગ્નિસે જલાયા જાતા હૈ...’ આહાહા...! ‘પૃથ્વીમેં ગાડ દિયા જાતા હૈ ઔર દર્શનરહિત ચલતા હુઆ મુરદા લોકોત્તર જો મુનિ-સમ્યગ્દષ્ટિ ઉનમેં અપૂજ્ય હૈ,

વે ઉનકો વંદનાદિ નહીં કરતે હૈં.’ એકલા વ્યવહાર વ્રતાદિના પાળનારને ધર્માત્મા વંદન કરવા લાયક માનતા નથી, એમ કહે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? શું કીધું આ?

‘મુનિવેશ ધારણ કરતા હૈ તો ભી ઉસે સંઘકે બાહર રખતે હૈં...’ જેને સમ્યગ્દર્શનનું ભાન નથી, આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિનું ભાન નથી, એવા સમ્યગ્દર્શનના જીવન વિનાના એકલા પાંચ મહાવ્રત ને બાર વ્રતાદિ કે એને યોગ્ય જે ક્ષુલ્લકપણાના ભાવ લ્યોને, એ પાળતા હોય તો એ બધા મડદાં છે, જૈનશાસનના સ્તંભમાં મળતા નથી, જૈનશાસનના સ્તંભમાં મળતા નથી. ન્યાં તો જીવતા જીવ મળે છે. આહાહા...! એવા મડદાં એમાં હાથ આવતા નથી. ભેગા મળતાં નથી. સમજાણું કાંઈ? બે ગાથા મૂકી છે, હોં!

जह तारयाण चंदो मयराओ मयउलाण सव्वाणं।

अहिओ तह सम्मत्तो रिसिसावयदुविहधम्माणं।।१४४।।

દેખો! શ્રાવક અને મુનિમાં મુખ્ય ધર્મ તો સમ્યગ્દર્શન છે. આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ અખંડાનંદકંદ, એનું અંતર અનુભવનું સમ્યગ્દર્શન એ શ્રાવક અને મુનિના ધર્મમાં મુખ્ય તો આ છે. સમજાણું કાંઈ? ‘મુનિ અને શ્રાવક બન્નેના ધર્મમાં સમ્યગ્દર્શન શોભે છે.’ લ્યો! સમજાણું?

આત્મા પરમ પવિત્ર પ્રભુ, શુદ્ધ ભાવથી ભરેલો પદાર્થ, શુદ્ધભાવથી ભરેલો ભગવાન, એની શુદ્ધ સ્વભાવની દૃષ્ટિનો અનુભવ, એની દૃષ્ટિ, એનું આત્માનું જ્ઞાન અને એમાં રમણતા અથવા દર્શન અને જ્ઞાન, બેની અહીંયાં મુખ્યતા લીધી છે. એવા આત્મ શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન, એ વિનાના જીવો એકલા પંચ મહાવ્રત પાળતા હોય, બાર વ્રત પાળતા હોય, બ્રહ્મચર્ય પાળતા હોય, દયા પાળતા હોય, દાન કરોડોના કરતા હોય એ બધા ભાવ મડદાં છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એ બધો રાગ ભાગ છે, મરી ગયેલા મડદાં છે. ‘રતનલાલજી’! ભારે વાત, ભાઈ! આહાહા...!

ભગવાનઆત્મા એક સેકંડના અસંખ્ય ભાગમાં સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર પરમેશ્વરે પૂર્ણાનંદ અનંત ગુણનો પિંડ પ્રભુ જોયો છે, એમાં એ પુણ્ય-પાપના વિકાર વિનાનો આત્મા છે. શરીરની ક્રિયા વિનાનો આત્મા છે. એવા આત્માને, પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપના ભાવને અંતર દર્શન ને જ્ઞાન દ્વારા જે અનુભવે અને પ્રતીત કરે એને અહીંયાં શ્રાવક અને મુનિ કહેવામાં આવે છે. એ સમ્યગ્દર્શન વિના આત્મા શુદ્ધભાવના ભાન વિના, શુદ્ધ શ્રદ્ધાના જ્ઞાન વિના એકલા પંચ મહાવ્રત, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ, બાર વ્રત, દયા, દાન, ભક્તિ આદિની ક્રિયાકાંડ પૂજા, શ્રાવકના છ આવે છે ને? ષટ્ કર્તવ્ય. એ બધા નિરર્થક, નિરર્થક મડદાં છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

વીતરાગ પરમેશ્વરના માર્ગમાં આત્મા વીતરાગસ્વરૂપ પરમાનંદમૂર્તિ, એની વીતરાગી દૃષ્ટિ, અંદર નિર્વિકલ્પ વીતરાગી જ્ઞાન, એના જીવનને જીવન કહેવામાં આવે છે. એ જીવને જીવતો

જીવ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? આ ઓલા પૈસાવાળા પણ મડદાં હશે? આ વકીલો-બકીલો પણ?

મુમુક્ષુ :- એના બાપ-દાદા પણ.

ઉત્તર :- એના બાપ-દાદા નહિ. બાપ-દાદામાં ક્યાં તમારા જેવી તેવડ હતી? માણેકચંદ ભાઈની. એ...ઈ...! બાપ-દાદા નહિ. એ વકીલાતનું ભણતર એ બધાં મડદાં (છે), એમ કહે છે. ‘માણેકચંદભાઈ’માં ક્યાં વકીલાત હતી? એ.. ‘હરિભાઈ’! તમારા બાપ પાસે કેટલા પૈસા હતા? અને અત્યારે પચાસ લાખ કે સાંઈઠ લાખ થઈ ગયા. હરિભાઈ! કેશુભાઈ વખતે ક્યાં ધૂળ પણ એને લઈને થયું શું? મડદાં છે બધા, મડદાં. સાચી વાત છે?

ભગવાનઆત્મા સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વરે પવિત્ર આત્મા અનંત શુદ્ધભાવથી ભરેલો ભગવાન જોયો આત્મા, એવા શુદ્ધભાવની અંતર શ્રદ્ધા-જ્ઞાન, એ જીવના જીવન છે. એવા જીવના જીવન વિના લક્ષ્મીથી મોટા માનીને જીવે એ તો બધાં મરી ગયેલા મડદાં છે. એ તો મડદાં પણ પંચ મહાવ્રત, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, જાવજીવનું શરીરનું બ્રહ્મચર્ય, સમજાણું કાંઈ? એવા ભાવવાળા, પણ આ શુદ્ધભાવની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન વિનાના એ બધાં મડદાં છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? હૈં?

મુમુક્ષુ :- આકરી દવા છે.

ઉત્તર :- આકરી દવા છે, કહે છે. આકરો રોગ હોય તો ઈજેક્શન એવું મોટું લાંબું આપે છે. જોયું છે? ગળે ન ઉતરે તો મોટું આવું ચડાવે? શું કહેવાય તમારે? ગ્લુકોઝનો આવડો બાટલો ચડાવે. એમ ભગવાન આ બાટલો ચડાવે છે. ઈજેક્શન મૂકે છે, માળા! મરી ગયો છો તું?

ભગવાનઆત્મા અનંત ગુણનો પિંડલો પ્રભુ, શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ અનંત ગુણની ખાણ એવો આત્મા, એની તને અંતર્મુખ થઈને સમ્યક્ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન નથી અને તને પુણ્યના, દયા, દાન, વ્રતના પરિણામથી અમારા જીવન (છે) અને અમે કાંઈક કરીએ છીએ, મરી ગયેલો મડદું છો. કોણ તને જીવ કહે? આહાહા...! ભારે વાત, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- મડદાંને જીવતા કરે એવી આ દવા છે.

ઉત્તર :- મડદાં મરીને બીજે ભવે થાય ત્યારે જીવતા થાય. એ ભવે થાય? એ શુભભાવ મડદાંમાંથી જીવ ન થાય, એમ અહીં કહે છે. સમજાણું? ભારે વાત.

ભાઈ! આમાં તો એમ સિદ્ધ કર્યું.. સમજાણું? કે એક આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ, એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ, પૂજાના પરિણામ એ શુભભાવ (છે), એ વિનાના આત્માની અંતર નિશ્ચય શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આત્માની શાંતિ એ એક જ ધર્મ અને એ જ મોક્ષનું કારણ છે. એ ન હોય અને એકલા વ્રતાદિ બાળ બ્રહ્મચર્ય આદિ આવા ભાવ પાળે તો કહે છે કે, અમાનનીય છે, અપૂજનીય છે, મડદાં છે, સંતોથી તે કાઢી નાખવા લાયક છે. મડદાં

ઘરમાં રખાય નહિ, કાઢી નાખ. સમજાણું કાંઈ? સમજાણું આમાં?

આ વીતરાગ પરમેશ્વરની વાત છે, આ કાંઈ કોઈના ઘરની વાત નથી. સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ વીતરાગ પરમેશ્વર, જેને એક સેકંડના અસંખ્ય ભાગમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોક જાણ્યા એની વાણીમાં આવ્યું, પરમાત્માની વાણીમાં (આવ્યું). કહો, સમજાણું આમાં? અનંત તીર્થકરો થયા, વર્તમાન મહાવિદેહમાં 'સીમંધર' ભગવાન તીર્થકર બિરાજે છે. એની વાણીમાં આ આવે છે, એ આવ્યું છે. અરે...! ચૈતન્યની જાતને તેં ઢંઢોળીને જગાડ્યો નહિ અને એકલા વિકલ્પની દયા, દાન, વ્રતના પરિણામને તેં રાખ્યા, મડદું છો, કહે છે. આહાહા...! કહો, 'પ્રવીણભાઈ'! શું કહે? લાકડયું મારતા હશે કાંઈ? સમજ્યા?

ત્રણલોકમાં સાર હોય તો ઈ છે, ઓલો સાર નથી. ઓહોહો...! એમાં તો કેટલાય ન્યાય આપ્યા. ત્રણલોકમાં પૂજ્ય છે ને? ભાઈ! એની અપેક્ષાએ કાઢ્યું, ઉઝ મી ગાથા. ત્રણ લોક સાર. આત્મા શુદ્ધ અખંડાનંદ પ્રભુ, એની દૃષ્ટિ અંદર અનુભવ, જ્ઞાન અને એમાં રમણતા-ચારિત્ર, એ ત્રણલોકમાં સાર અને પૂજ્ય છે. એ વિનાનું આ ભાન વિનાના એકલા વ્રતાદિ, એકલા તપાદિ ક્રિયાકાંડના શુભભાવ એ બધાં જૈનશાસનને માન્ય નથી. એ અપૂજનીય મડદાં છે, એ કાઢી નાખવા લાયક છે, એ જીવમાં ભેળવવા લાયક નથી. પણ એ રાગ-મડદાં ચૈતન્યમાં ભળી શકે જ નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? 'શશીભાઈ'! ભારે વાતું આકરી કહે છે.

આ સમજે, કેમ ન સમજી શકે? સમજી શકે, એની પોતાની ઘરની ચીજ છે, ઘરમાં છે, ઘરમાં છે ત્યાં ઘરમાં સહજ સાધન વડે પ્રાપ્ત થાય છે. એને કોઈ બીજાની મદદની જરૂર નથી. અહીં તો વિકલ્પ થાય, રાગ એની પણ એને જરૂર નથી એટલો તો સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર છે. ઈ કહે કે, મને સમજાય નહિ. આ બધું ઊંધું અનાદિનું સમજાય. સમજાણું કાંઈ? એ સાર છે ને, એમાં દાખલો આપ્યો છે. હવે ઝમી ગાથા.

પોતા વડે પોતાનું ધ્યાન કરો.

અપ્પા અપ્પઙ્ગ જો મુણ્ઙ્ગ જો પરમાવ ચણ્ઙ્ગ।

સો પાવઙ્ગ સિવપુરિગમણુ જિણવર ઇહ મણેઙ્ગ।।૩૪।।

આત્મસ્વભાવથી આત્મને, જાણે તજી પરભાવ;

જિનવર ભાખે જીવ તે, અવિચળ શિવપુર જાય. ૩૪.

અન્વયાર્થ :- (જો પરમાવ ચણ્ઙ્ગ જે પરભાવને છોડી દે છે (જો અપ્પઙ્ગ અપ્પા મુણ્ઙ્ગ) અને જે પોતા વડે જ પોતાના આત્માનો અનુભવ કરે છે, (સો સિવપુરિ ગમણુ પાવઙ્ગ) તે જ મોક્ષનગરમાં પહોંચી જાય છે. (જિણવર પહ મણેઙ્ગ) શ્રી જિનેન્દ્રદેવે આ કહ્યું છે.

૩૪ મી ગાથા. ‘પોતા વડે પોતાનું ધ્યાન કરો.’ જુઓ! એ વ્યવહાર વ્રતાદિના વિકલ્પો, દયા, દાન એ બધો શુભરાગ છે. એનાથી આત્માનું જીવન જીવાતું નથી. ત્યારે પોતા વડે પોતાનું ધ્યાન કરો. ભગવાન ચૈતન્ય પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ વિનાનો એવો અંદર આત્મા આનંદમૂર્તિ, આત્માનું આત્માથી ધ્યાન કરો, રાગ-ભાગને લક્ષમાંથી છોડી દ્યો. સમજાણું કાંઈ? એ મડદાંને છોડી દ્યો, કહે છે. એ મડદાં જીવતા નહિ થાય. એ જીવતો જીવ હશે એ જીવતો થાશે.

અપ્પા અપ્પઙ્ગ જો મુણ્ઙ્ગ જો પરભાવ ચણ્ઙ્ગ ।

સો પાવઙ્ગ સિવપુરિગમણુ જિણવર ઇહ મળેઙ્ગ ।।૩૪।।

દેખો! ‘જિણવર ઇહ મળેઙ્ગ’ જિનવર વીતરાગ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ જિનવર એમ ભણે છે નામ કહે છે કે, ‘જો અપ્પઙ્ગ અપ્પા મુણ્ઙ્ગ’ આત્મા આત્માને જાણે. ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ આનંદભાવથી ભરેલો, એને શુદ્ધભાવથી આત્માને જાણે, સમજાણું કાંઈ? અને ‘પરભાવ ચણ્ઙ્ગ’ જે વ્યવહાર કલ્પો હતો-મડદાં. સ્વભાવનો આશ્રય લઈ આત્મા નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ છે, પરમાનંદ છે એનો આશ્રય લઈ શુદ્ધભાવથી આત્માને જાણે ત્યારે અંતર્મુખ થતાં એ વિકલ્પો જે વ્યવહારના છે એ છોડે. એ મડદાં છે, આત્માને અંતર સાધકમાં બિલકુલ સહાયક નથી. સમજાણું કાંઈ? આ તો ‘યોગસાર’ છે ને! ‘યોગસાર’ છે. મોક્ષમાર્ગનો સાર. યોગ એટલે આત્મામાં જોડાણ. આત્મામાં જોડાણ, એનો સાર. સમજાણું કાંઈ?

‘અપ્પા અપ્પઙ્ગ જો મુણ્ઙ્ગ’ જે પરભાવને છોડી દે છે...’ શુભ-અશુભ ભાવ, વિકાર એને દષ્ટિમાંથી છોડી દે છે અને ‘જો અપ્પઙ્ગ અપ્પા મુણ્ઙ્ગ’ ‘અને જે પોતા વડે જ પોતાના આત્માનો અનુભવ કરે છે,...’ આહાહા...! શુભભાવ, પહેલો ધર્મ થાય અને પછી આ ધર્મ થાય એમ નથી કહ્યું. એ શુભભાવ છોડ્યે આત્માનો અનુભવ કરે તો ધર્મ થાય. એને રાખીને થાય? આહાહા...! ભારે વાતું જગતને આકરી (પડે). વીતરાગ પરમેશ્વરની વીતરાગી વાતું. રાગના લોભિયાને વીતરાગની વાત આકરી પડે. હેં? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એને રુચે નહીં. શુભભાવ છાંયો લાગે છે.

ઉત્તર :- છાંયો જ છે આ, તડકો ક્યાં હતો? પુણ્ય અને પાપ બેય તડકા છે. ભગવાનઆત્મા શાંત શીતળરસથી ભરેલો, એ પુણ્ય-પાપના બેય ભાવ પાપ છે, અગ્નિ છે, ઝેર છે. આહાહા...! કહો, સમજાણું કાંઈ? ‘સમાધિશતક’નો દાખલો (આપ્યો) છે. તડકે ઊભો (રહે) ઇ કરતાં છાંયે ઊભો છે ને! કહો, સમજાણું? ઊભો છે પણ જે શુદ્ધભાવમાં રહ્યો છે એ જ પંથ છે. એ ન્યાં છાંયે ઊભો અને પુણ્યમાં ઊભો માટે પંથ છે, એમ નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

ઓહોહો! અનંતકાળનો જન્મ-મરણનો ભાવ, એના મટાડવાનો ભાવ તો કાંઈક અપૂર્વ

જ હોય ને! અહો..! અનાદિકાળના.. અનાદિ.. અનાદિ.. અનાદિ.. અનાદિ.. કયાંય નજરું નાખ્યા નજરું પોગે નહિ, નજરને અંત આવે નહિ. એટલો અનાદિ.. અનાદિ.. અનાદિ.. અનાદિ.. અનાદિ.. રખડીને થોથાં ઊડી ગયા એના, ભવ કરી કરીને. અનંતા અનંતા અનંતા અનંતા અનંતાને અનંતા ગુણો તોય અનંતા. એટલા ભવો કર્યા, ભાઈ! આત્માના ભાન વિના, એક સમ્યગ્દર્શન વિના આવા ભવ કર્યા. એમાં વ્રત, નિયમ, તપ પાળીને નવમી ધૈર્યેયકે અનંતવાર ગયો, એ તો શુભભાવ હતો. સમજાણું કાંઈ?

આચાર્ય ફરમાવે છે, ‘અપ્પા અપ્પઙ્ગ જો મુણ્ઙ્ગ જો પરમાવ ચણ્ઙ્ગ’ જોયું? વ્યવહારને છોડીને. વ્યવહારને છોડીને આત્માનો અનુભવ કરે. ‘સો પાવઙ્ગ સિવપુરિગમણુ’ લ્યો! ‘તે જ મોક્ષનગરમાં પહોંચી જાય છે.’ એ મોક્ષનગરી, પરમાત્મા સિદ્ધ ભગવાન, હામો સિદ્ધાણં. એ સિદ્ધપદને (પામે છે). એ આત્માના શુદ્ધભાવનો અનુભવ કરે, પરભાવ પુણ્ય-પાપના ભાવને અંતરથી છોડે, સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય એ મુક્તિપુરીને પામે. એમ ‘શ્રી જિનેન્દ્રદેવે આ કહ્યું છે.’ દેખો! આચાર્યને નાખવું પડ્યું, ભાઈ! આ અમે નથી કહેતા, ભગવાન આમ કહે છે.

ત્રણલોકના નાથ ઇન્દ્રોના પૂજ્ય પુરુષ સમવસરણમાં ધર્મસભામાં ભગવાન એમ દિવ્યધ્વનિમાં કહેતા હતા. આહાહા..! ભાઈ! તું ધીરો થા, ધીરો થા. તારા સ્વરૂપમાં અંદર અનંત આનંદ પડ્યો છે. તારા સ્વભાવમાં અનંતા આનંદના સાગર ડોલે છે. આહાહા..! એવા સ્વભાવની શ્રદ્ધા, જ્ઞાનથી જીવને સ્થિરતા (થતાં) અલ્પકાળમાં મુક્તિનગરી એને મળશે. આ વ્યવહાર છોડ તો મળશે, એમ કહે છે. એ વ્યવહાર વડે, એની મદદ વડે આગળ મુક્તિએ જવાશે એમ છે નહિ. એમ જિનવર, જિનવર જિનેન્દ્રદેવ ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા પરમેશ્વર તીર્થંકરદેવ એમ ‘મણેઙ્ગ’, એમ ‘મણેઙ્ગ’. ‘મણેઙ્ગ’ એટલે એમ પ્રરૂપે છે, એમ કહે છે. લ્યો! આચાર્યે એમ દાખલો આપ્યો.

‘યોગીન્દ્રદેવ’ પણ સિદ્ધ ભગવાનને એમ કહે છે, ‘કુંદકુંદાચાર્યદેવ’ની જેમ. ભગવાન આમ કહે છે. ત્રણલોકના નાથ ઇન્દ્રોની સમક્ષ, ગણધરોની હાજરીમાં, ભગવાનની વાણીમાં એમ આવ્યું હતું કે, આ આત્મા પરમાનંદની મૂર્તિ છે. એને પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય એમાંથી દષ્ટિને છોડ. છોડી દે એને, છોડીને સ્વરૂપમાં સ્થિર થા (તો) અલ્પકાળમાં મુક્તિ થશે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી. એ પુણ્યભાવ તને મદદ કરે, એમ નથી. અટકાવનારા વચમાં આવે છે, એમ કહે છે. માટે છોડ. આહાહા..! આવી વાતું જગતને બેસવી કઠણ ભાઈ!. સમજાણું?

આત્માને આત્મા દ્વારા, એમ છે ને? ‘અપ્પા અપ્પઙ્ગ’ છે ને? આત્મા આત્મા દ્વારા. એટલે શું? ભગવાનઆત્મા અનંત આનંદ અને શુદ્ધ ચૈતન્યની મૂર્તિ, એને આત્મા આત્મા દ્વારા. આત્મા દ્વારા એટલે ઓલા વ્યવહાર દ્વારા નહિ. દયા, દાન, વ્રત, કષાયના મંદ (પરિણામ) એ આત્મા નથી. એ તો અણાત્મા, આસ્રવતત્ત્વ છે. આત્મા આત્માને દ્વારા. ભગવાનઆત્મા પોતાના નિર્વિકલ્પ રાગ રહિત શ્રદ્ધા, જ્ઞાન દ્વારા પરભાવ છોડીને. એ દયા, દાન, વ્રતના

પરિણામ એ બંધના કારણ છે. એને છોડીને જિનવર એમ ભણે છે, તો તે શિવપુરને પામે છે. નહિતર મોક્ષમાં જાતો નથી. ચાર ગતિમાં રખડશે, પહેલું કીધું હતું છે. ઉત્તમાં કહ્યું હતું ને? કે, પુણ્યથી સ્વર્ગમાં, પાપથી નરકમાં અને બે છોડે તો શિવવાસમાં (જાય). એ શિવવાસની આ વ્યાખ્યા વિશેષ કરી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘લાખ વાતની વાત એક નિશ્ચય ઉર આણો’ ‘છ ઢાળા’માં આવે છે કે નહિ? ભગવાનઆત્મા, એનું નિધાન ચૈતન્યરત્નાકર પ્રભુઆત્મા છે. એમાં અનંતા રત્નો આનંદ અને શાંતિના ભર્યા છે. ભગવાન જાણે, એની ધૂળમાં ભર્યું એને દેખાય અને આ દેખાય નહિ. કહો, ‘હરિભાઈ’! પાંચ, દસ લાખ રૂપિયા, પચાસ લાખ થાય ત્યાં તો આહા..હા...! હું પહોળો ને શેરી સાંકડી.

મુમુક્ષુ :- કોઈ દિ’ જોયા ન હોય પછી એમ જ થાય ને!

ઉત્તર :- ધૂળમાંય જોયા નથી. આખી દુનિયા દેખાય, એમાં તારે બાપને શું આવ્યું? સમજાણું કાંઈ? એ.. ‘મોહનભાઈ’! ઓલા પૈસાવાળા બધા છે ને? કહે છે ને? વાળા છે ને બધા? કેટલા વાળા? પૈસાવાળા, છોકરાવાળા, બાયડીવાળા, આબરૂવાળા, મકાનવાળા, ફલાણા કેટલા વાળા વળગ્યા એને? એક વાળો હોય તો ખાઈ જાય. ઓલો આવે છે ને પગમાં? વાળો હેં? કેટલા વાળા?

અહીં તો કહે છે, ભગવાન રાગ વિનાનો, દેહ વિનાનો, મન વિનાનો, વાણી વિનાનો. વાળો નથી એ તો વિનાનો છે. સમજાણું કાંઈ? એવા આત્માની – સ્વભાવની આત્મા દ્વારા શ્રદ્ધા અને સ્વભાવની સ્થિરતા કર. અલ્પકાળમાં મુક્તિ થાય એ પંથ મોક્ષનો છે. વચમાં વ્યવહાર આવે એને છોડતો જા, છોડતો જા, આદરતો જા નહિ. એની મદદ લેતો આગળ વધ, એમ નહિ. એમ કહે છે, જોયું? આહા...! પછી ઘણી વાત (લીધી છે). લ્યો, ઇ ૩૪ (ગાથા પૂરી) થઈ.

હવે, વ્યવહારમાં નવ પદાર્થનું જ્ઞાન હોય છે, એમ કહે છે. આ એકની વાત કરીને? આત્માની. આત્મા અનંત ગુણનો પિંડ, એનું ભાન, એની શ્રદ્ધા, એનું જ્ઞાન એ મોક્ષનો માર્ગ. હવે એવા સ્થાનમાં એને ભગવાને છ દ્રવ્ય કહ્યા. છ દ્રવ્ય ભગવાને કહ્યા. અનંત આત્મા, અનંતા પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાલાણુઓ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ. એના પેટા ભેદ નવ. એ નવ તત્ત્વ વ્યવહારરૂપે છે એનું એણે જ્ઞાન કરવું જોઈએ. કારણ કે વીતરાગમાર્ગ સિવાય આવા નવ તત્ત્વો અન્યમાં હોતા નથી. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! એ ગાથામાં એમ કહે છે, હોં! ‘વ્યવહારમાં નવ પદાર્થનું જ્ઞાન આવશ્યક છે.’ એટલે હોય છે. પ્રયત્નથી, કીધું છે ને? પ્રયત્નથી જાણજે. એનું કારણ છે કે, આત્માના જ્ઞાનનો એક સમયનો પર્યાય એ છ દ્રવ્યને જાણવાની તાકાત રાખે છે. છ દ્રવ્ય ભગવાને જે કીધાં, અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ. પરમાણુ આ રજકણ, પોઈટ, આ ધૂળ. એથી અસંખ્ય કાળાણુ આદિ. એ બધાને

(જાણે એવી) આત્માના ગુણની એક પર્યાય તાકાત રાખે છે. પરસન્મુખવાળી એક પર્યાય તાકાત રાખે છે. આ એને પર્યાયનું જ્ઞાન યથાર્થ થવા, એને નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન બરાબર હોવું જોઈએ. એમાંથી તારવીને એકલું આત્માનું જ્ઞાન કરે એનું નામ મોક્ષમાર્ગ છે. એ માટે આ નવ તત્ત્વની વ્યાખ્યા કરશે. (શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

‘જ્ઞાયક’ના લક્ષ વગર એક પણ ન્યાય સાચો ન આવે!

પાણીના લોઢનો જે પ્રવાહ છે તે આડોઅવળો થતો નથી, પહેલાંનો પ્રવાહ પાછળ ને પાછળનો પ્રવાહ આગળ એમ બનતું નથી; તેમ દ્રવ્ય પોતાના અનાદિ-અનંત પર્યાયોના પ્રવાહક્રમને દ્રવે છે - પ્રવહે છે, તે પ્રવાહક્રમમાં જે જે પર્યાયને તે દ્રવે છે તે તે પર્યાયની સાથે તે અનન્ય છે. જેમ મકાનના બારીબારણા નિયત છે, નાના-મોટા અનેક બારીબારણામાં જે ઠેકાણે જે બારી કે બારણું ગોઠવવાનું હોય તે જ બંધ બેસતું આવે; મોટું બારણું કાપીને નાના બારણાની જગ્યાએ ગોઠવી દે તો તે મોટા બારણાની જગ્યાએ શું મૂકશે? મોટા બારણાને ઠેકાણે કાંઈ નાનું બારણું બંધ બેસતું નહીં આવે. ત્યાં તો સૂતાર દરેક બારીબારણા ઉપર નંબર લખી રાખે છે. જો તે નંબરમાં આઘું પાછું થાય તો બારી-બારણાનો મેળ તૂટી જાય છે. તેમ આત્મા જ્ઞાયકસ્વરૂપ છે ને પદાર્થો તેના જોય છે, તે પદાર્થોની ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં જે પર્યાયનું જે સ્થાન (-સ્વકાળ) છે તે આઘુંપાછું કરવા જાય તો કાંઈ વ્યવસ્થા જ નહિ રહે કેમ કે એક પર્યાય ફેરવીને બીજે સ્થાને મૂકી તો બીજા સ્થાનની પર્યાયને ફેરવીને વળી ત્રીજા સ્થાને મૂકવી પડશે-એ રીતે આખું દ્રવ્ય ચૂંથાઈ જશે એટલે કે તે તો સિદ્ધ જ નહિ થાય. ‘હું જ્ઞાયક છું’ - એ વાતનું જ્યાં સુધી લક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી એક પણ ન્યાય સાચો સમજાય તેમ નથી. આત્મા જ્ઞાયક અને બધા પદાર્થો જોય - આમ જ્ઞાન અને જોય બંને વ્યવસ્થિત છે. જેવા પદાર્થો છે તેવું જ્ઞાન જાણે છે ને જેવું જ્ઞાન જાણે છે તેવા પદાર્થો છે; છતાં કોઈને કારણે કોઈ નથી - આવું વસ્તુસ્વરૂપ છે. આવું વસ્તુસ્વરૂપ જાણીને જે જ્ઞાતા થયો તે રાગનો પણ જ્ઞાતા જ છે ને તે રાગ પણ તેના જ્ઞાનનું જોય થઈને રહે છે. પદાર્થોની વ્યવસ્થાનો જ્ઞાયક ન રહેતાં ફેરફાર કરવાનું માને છે તેને પોતાના જ્ઞાનનો જ વિશ્વાસ નથી.

(આત્મધર્મ - ઓગસ્ટ ૨૦૦૮)